

An Analysis of ideational function in Holly Defense poems of Pooneh Nikooy and Majid Sa'd Abadi

S. Farhangi¹, Sh. Keshavarz²

تحلیل ساخت اندیشگانی در اشعار دفاع

مقدس پونه نیکوی و مجید سعدآبادی

سهیلا فرهنگی^۱، شیرین کشاورز^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۴/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۹/۰۹

چکیده

Abstract

Studying literary texts from linguistic aspects, such as ideational function is one of the new research approaches which improves better and deeper understanding of hidden layers of texts. This research aims to study and analyze the ideational function of two collection of poems from contemporary poets, Pooneh Nikooy and Majid Sa'd Abadi deals with Holly Defense. The first collection is "Green Pomegranate, Red Olive" from Pooneh Nikooy and the second is "a Soldier with Snowy Bullet" from Majid Sa'd Abadi. The method is correlative-analytical and describe the variety of process, Participants and Peripheral elements which both poets pay attention to. Research findings show that Nikooy has used 683 process and Sa'd Abadi 537 ones in their poems, most of them are physical. Peripheral elements such as time and space, casualty, amount and its logic are exists in poems of both poets and the most deals with space, time and the way process happen.

Key words: Ideational function, peripheral elements, process, Participates, Majid Sa'd Abadi, Pooneh Nikooy.-

بررسی متون ادبی از دیدگاه زبان‌شناسی از جمله از جهت ساخت اندیشگانی زبان یکی از رویکردهای جدید پژوهشی است که باعث فهم و درک عمیق‌تر لایه‌های پنهانی متون می‌شود. این مقاله در نظر دارد که ساخت اندیشگانی دو مجموعه شعر از شاعران معاصر، پونه نیکوی و مجید سعدآبادی را - که درباره دفاع مقدس سروده شده‌اند - بررسی و تجزیه و تحلیل کند. مجموعه شعر پونه نیکوی *انار سبز زیتون سرخ* و مجموعه شعر مجید سعدآبادی *سربازی با گلوله برفی* نام دارد. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی انجام شده و بیانگر تنوع فرایندها، مشارکین و عناصر پیرامونی‌ای است که دو شاعر به آن توجه کرده‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که نیکوی از ۶۸۳ فرایند و سعدآبادی از ۵۳۷ فرایند در شعرشان بهره گرفته‌اند که از این تعداد، بیشتر فرایندها فرایندهای مادی است. همچنین عناصر پیرامونی در اشعار این دو شاعر شامل عناصر زمانی، مکانی، چگونگی، سببی، مقدار، علت و پرسشی است و این دو شاعر بیشتر از عناصر مکانی، زمانی و چگونگی استفاده کرده‌اند.

کلیدواژه‌ها: ساخت اندیشگانی، عناصر پیرامونی، فرایند، مشارکین، مجید سعدآبادی، پونه نیکوی.

1. Assistant professor at payam noor university.

2. M.A at payam noor university

۱. استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام‌نور. (نویسنده مسئول)
ssfahangi@yahoo.com

۲. کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام‌نور.

مقدمه

زبان‌شناسی نقش‌گرای سیستمی^۱ که به بررسی بافت، نقش و معنای اجتماعی زبان گرایش دارد، یکی از بهترین رویکردها برای خوانش متون ادبی محسوب می‌شود. «از منظر دستور نقش‌گرا، پدیده‌های زبانی با توجه به این مفهوم تبیین می‌شوند که زبان نقش و کارکردی در جامعه و نظام اجتماعی دارد و توصیف نقش‌ها و کارکردهای زبان در جامعه در واقع، توصیف معنایی است که زبان به طور عام و به طور خاص می‌تواند داشته باشد». (عاصی و نوبخت، ۱۳۹۰: ۷۲)

«برجسته‌ترین نظریه‌پرداز رویکرد نقش-گرایی مایکل هلیدی است». (فقیه ملک مرزبان و محبی‌تبار، ۱۳۹۲: ۲۰۰) از دیدگاه هلیدی، زبان نظامی از معانی است که اساس تعامل اجتماعی واقع می‌شوند و معنا خود بر ساخت بخش‌هایی متمایز و در عین حال مرتبط است که به عنوان «فرانقش» از آنها یاد می‌شود. (خان‌جان و میرزا، ۱۳۸۵: ۹۳) هلیدی معتقد است که زبان سه فرانقش عمده برعهده دارد: «فرانقش اندیشگانی، فرانقش بینامتنی و فرانقش متنی». (سلطانی، ۱۳۸۳: ۱۶۶) بر پایه فرانقش اندیشگانی، ما از زبان برای صحبت کردن در مورد تجربیات خود از جهان بهره می‌گیریم و رویدادها، حالت‌ها و عناصر دخیل را توصیف می‌کنیم.

هدف از این پژوهش بررسی شعر دفاع مقدّس از دیدگاه زبان‌شناختی و براساس ساخت

اندیشگانی زبان است و چنین پژوهش‌هایی می‌تواند در درک بهتر متون ادبی راهگشا باشد. بررسی پیشینه تحقیق نیز نشان می‌دهد که تا کنون پژوهشی که در آن ساخت اندیشگانی شعر دفاع مقدّس بررسی شده باشد، منتشر نشده است. از این‌رو، ضرورت دارد که به شعر دفاع مقدّس - که بخشی از شعر معاصر است - از این دیدگاه نیز پرداخته شود.

در زبان‌شناسی نقش‌گرا تجربه‌ها و تصویرهایی که ما از جهان پیرامون و جهان ذهنی و خیالین خود داریم، به واسطه زبان مقوله‌بندی می‌شوند، به صورت مفاهیم درمی‌آیند و رمزگذاری و بیان می‌شوند. این ویژگی نقش اندیشگانی زبان است که به هنگام تحقق در لایه واژی- دستوری در ساختار تعادلی زبان ظاهر می‌شود و این ساختار در واحد بند عمل می‌کند. این ساخت به سه بخش فرایند، مشارکین فرایند و عناصر پیرامونی فرایند تقسیم می‌شود. (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۴۸-۳۹)

این پژوهش در نظر دارد که با روش توصیفی- تحلیلی، ساخت اندیشگانی دو مجموعه شعر از شاعران معاصر، پونه نیکوی و مجید سعدآبادی را بررسی و تجزیه و تحلیل کند. مجموعه شعر پونه نیکوی *انار سبز زیتون سرخ* و مجموعه شعر مجید سعدآبادی *سربازی با گلوله برفی* نام دارد و هر دو درباره دفاع مقدّس سروده شده‌اند. غیر از بررسی تحلیلی ساخت اندیشگانی در هر دو مجموعه، یک نمونه تحلیلی از شعر هر شاعر نیز آمده است.

است. او در دبیرستان رشته تحصیلی گرافیک را انتخاب کرد و در سال ۱۳۸۲ تحصیلاتش را در رشته مدیریت امور فرهنگی ادامه داد. نیکوی بعد از پایان تحصیلاتش با کتابخانه جهاد دانشگاهی و کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان همکاری کرد. او در سال ۱۳۸۹ به عنوان مربی ادبی کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان مشغول به کار شد و در فعالیت‌های فوق برنامه خود به عنوان مربی ادبی مدارس ابتدایی و راهنمایی بندرانزلی فعالیت کرد. کتاب‌هایی که از نیکوی منتشر شده، عبارت‌اند از: *انار سبز زیتون سرخ، مسافر کوچولو، دست‌های تو جوانه می‌زنند، گیلان پایان ندارد و ۶۴۱۰ روز تنهایی.*

مجموعه شعر *انار سبز زیتون سرخ* - که شامل ۲۹ غزل است - یکی از آثار پونه نیکوی است که در سال ۱۳۹۰ برنده جایزه بهترین کتاب جشنواره گام اول، کتاب شعر جوان انقلاب و نیز برنده جایزه سال پانزدهمین دوره کتاب دفاع مقدس شده است. نیکوی در این کتاب به بیان درد دل‌های خانواده‌های شهدا و جانبازان دفاع مقدس و بیان صحنه‌هایی از دفاع و مقاومت ملل می‌پردازد. بخش‌هایی از این کتاب دربرگیرنده غزلیات عاشقانه و شرح فراق همسران و مادران شهداست و اشعاری نیز حاوی درد دل فرزندان شهدا با پدرانشان است.

یکپارچگی غزل‌های این کتاب بارزترین ویژگی آن است. گویا همه غزل‌های این مجموعه یک داستان را روایت می‌کنند. اشعار این کتاب علاوه بر وحدت موضوع، دارای تکرار

دو نمونه انتخاب‌شده از شعر این دو شاعر، تعداد فرایندهای یکسانی دارند تا امکان مقایسه فرایندها بهتر فراهم شود. جالب اینجاست که هر دو شعر، یازدهمین شعر مجموعه خود هستند. شعر نیکوی «لیلابی ۱۱» و شعر سعدآبادی - که فقط با عدد نامگذاری شده است - شعر «یازده» نام دارد.

پیشینه تحقیق

در زمینه تحلیل متون ادبی فارسی براساس زبان‌شناسی نقش‌گرا پژوهش‌هایی صورت گرفته است، از جمله مقاله‌های «همبستگی سطوح روایت و فراکارکردهای هلیدی در داستان حسنگ وزیر» (حرّی، ۱۳۸۹)، «تحلیل گفتمانی شعر پیغام ماهی‌ها از سهراب سپهری» (فرهنگی، ۱۳۸۵) و «بررسی سبکی رمان چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم با رویکرد فرانش میان‌فردی نظریه نقش‌گرایی» (پهلوان‌نژاد و وزیرنژاد، ۱۳۸۸). درباره پونه نیکوی و مجید سعدآبادی نیز غیر از نقد و نظرهای کوتاه و پراکنده در فضای مجازی پژوهشی منتشر نشده است. تنها پژوهش علمی در زمینه بررسی اشعار این دو شاعر، پایان‌نامه‌ای با عنوان تحلیل ساخت اندیشگانی شعر پونه نیکوی و مجید سعدآبادی است که این مقاله برگرفته از آن است.

آشنایی با پونه نیکوی و مجید سعدآبادی

پونه نیکوی نویسنده، شاعر و ترانه‌سرای جوانی است که در سال ۱۳۶۴ در بندرانزلی متولد شده

زاویه دید و بیان عاطفی‌اند و به همین سبب، مخاطب تکراری در موضوع اشعار حس نمی‌کند. (سیار، ۱۳۹۰) نیکوی در مورد اشعار مجموعه *انار سبز زیتون* سرخ گفته است: «من شعر دفاع مقدس را انتخاب نکردم، بلکه انتخاب شدم. این اشعار ناخودآگاه در من جریان پیدا کرد». وی در پاسخ به این سؤال که چرا به عاشقانه‌های دفاع مقدس پرداخته، گفت: «وقتی خاطرات همسر شهید جهان‌آرا را مطالعه می‌کردم، فهمیدم که شهدای ما فقط مرد رزم نبوده‌اند. آنها به فرزندانشان، همسران و مادرانشان عشق می‌ورزیده‌اند». وی یادآور شد: «دیدم به یک بُعد از جنگ پرداخته نشده. لیلایی‌های من - که اشعار عاشقانه دفاع مقدس است - از همین جا نشأت گرفت». نیکوی خاطر نشان کرد: «همسر شهید، جانباز و آزاده چیزی از شهید کم ندارد، ولی ما او را در آثار هنری به‌ویژه شعر کمتر می‌بینیم». (نیکوی، ۱۳۸۹)

مجید سعدآبادی نیز شاعر جوانی است که در سال ۱۳۶۲ در تهران به دنیا آمد. او در رشته تاریخ و جامعه‌شناسی ادامه تحصیل داد و در سال ۱۳۸۶ اولین مجموعه خود با نام *دلان حاج مختار پلاک* نه را به چاپ رساند. آن کتاب در اولین گام خود جایزه کتاب سال فجر را به خود اختصاص داد. سعدآبادی دو سال بعد، دو مجموعه *قزل‌آلای قرمز* و *سربازی با گلوله برفی* را منتشر کرد. وی همچنین بین سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۳ چند کتاب دیگر به نام‌های *گل‌فروش*

مسلمان، *روزهای اودینا*، *غریبه‌ای به غریبه دیگر* و *روز هشتم* را نوشت. سعدآبادی برنده جوایز مختلفی شده و چند دوره هم داور کتاب سال گام اول بوده است.

کتاب *سربازی با گلوله برفی* شامل ۴۲ قطعه شعر مستقل است که زندگی کودکی را روایت می‌کند که همزمان با شروع جنگ پا به عرصه جهان می‌گذارد، با آن رشد می‌کند و آن را با تمام وجود درک می‌کند. یکی از عواملی که به جذابیت این مجموعه کمک می‌کند، زبان کودکانه‌ای است که او برای شعرهایش انتخاب کرده است. (رضایی، ۱۳۸۹) البته این مجموعه برای کودکان سروده نشده، اما جذابیت، صمیمیت و روانی در آن موج می‌زند.

شاعر کتاب *سربازی با گلوله برفی* روزهای جنگ را ندیده، اما شعرش - که بر پایه شنیده‌ها، دیده‌ها و خواننده‌ها استوار است - نگاه تازه و دیگرگونی به حماسه دفاع مقدس دارد که آن را ملموس و بدون شعارزدگی جلوه می‌دهد. اشعار این کتاب با عدد نامگذاری شده‌اند و با روایت دانای کل و بیانی صریح و بی‌پیرایه، به جنگ و حاشیه‌هایش می‌پردازند. مجید سعدآبادی سعی می‌کند نگاه مستقل خودش را داشته باشد، نگاهی که گاه تلخ و عصبی و گاهی لطیف و کودکانه است و البته بعضاً کنایه‌ها و تلمیحات درخشانی نیز دارد. یکی از ویژگی‌های این اشعار مجالی است که شاعر برای درنگ به خواننده می‌دهد، چرا که در زیر پوسته بیرونی شعرهایش، همواره چیزی گریبان مخاطب را

ذهنی و رابطه‌ای و سه فرایند فرعی رفتاری، کلامی و وجودی هستند. معیار تشخیص فرایندها از یکدیگر حس مشترک و مشخصه‌های دستوری است. (آقاگل‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۴۷) مشارکین فرایند عناصری‌اند که یا عامل فرایند هستند، یا فرایند بر آنها اعمال می‌شود و یا از فرایند بهره‌مند می‌شوند، اما موقعیت‌ها عناصری‌اند که زمان، مکان، شرایط و ... فرایند را به وجود می‌آورند که در ادامه به بررسی آنها در دو مجموعه شعر *انار سبز زیتون سرخ* از پونه نیکوی و *سربازی با گلوله برفی* از مجید سعدآبادی می‌پردازیم.

الف) فرایندها

۱. فرایند مادی^۴

فرایندی است که بر انجام کاری یا رخداد واقعه‌ای دلالت دارد که طی آن کسی یا چیزی، کاری را انجام می‌دهد که ممکن است کس یا چیز دیگری از این کار متأثر شود یا نشود و این کار می‌تواند فیزیکی باشد مانند «دویدن» و یا غیرفیزیکی باشد مانند «پذیرفتن». (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۴۲) از سوی دیگر این فرایندها برای همراهی با شرکت‌کنندگان به وسیله، یعنی موجود تأثیرپذیرفته - که پذیرنده نامیده می‌شود - نیاز دارند. مشارکین دیگر فرایند عبارت‌اند از: کنش‌گر (موجود انسانی یا شبه انسانی که از روی عمد عمل می‌کند)، نیرو یا کنش‌گر

می‌گیرد که بایستد و دقایقی به کلماتی که از برابر ذهن و نگاهش گذشته، ببیند. شاید بخشی از این خاصیت به دلیل روایت مدرن شاعر از جنگ باشد. (بی‌نام، ۱۳۹۲) تصاویری مثل تصویر کفش‌دوزک روی قنناق تفنگ، گردویی در پوتین‌های پدر و تشبیهاتی چون تشبیه آغوش مادر به نزدیک‌ترین پناهگاه، در کنار ترکیبات درخشانی چون خواباندن جنگ با قصه‌ای کودکانه، نمونه‌هایی از شاعرانگی‌های ناب سعدآبادی در مجموعه شعر *سربازی با گلوله برفی* هستند. لازم به یادآوری است که این کتاب علاوه بر تحسین بسیاری از منتقدان، برگزیده سیزدهمین جشنواره کتاب سال دفاع مقدس شده است.

ساخت اندیشگانی مجموعه شعر نیکوی و سعدآبادی

در فرانقش اندیشگانی فرایندها متناسب با نوع افعال و کاربرد آنها در متن متمایز می‌شوند. هلیدی به جای فعل از فرایند استفاده می‌کند تا به فعلیت آن بیشتر توجه شود. از سوی دیگر هلیدی معتقد است که هر فرایند به طور بالقوه شامل سه گزینه است: خود فرایند^۱، مشارکین در فرایند^۲ و موقعیت‌های مربوط به فرایند^۳. فرایند عبارت است از یک رخداد، کنش، احساس، گفتار یا بود و نبود. فرایندها به شش دسته تقسیم می‌شوند که شامل سه فرایند اصلی مادی،

1. process
2. Participates
3. Circumstances

4. Material process

غیرجاندار، ابزار که کنش‌گر آن را کنترل می‌کند، بهره‌ور و دریافت‌کننده. (نبی‌لو، ۱۳۹۲: ۱۲۱)

پونه نیکوی در مجموعه شعر *انار سبز زیتون سرخ* از ۶۸۳ فرایند استفاده کرده است که ۲۸۱ فرایند (۴۱ درصد) آن مادی است. این در حالیست که مجید سعدآبادی مجموعاً از ۵۳۷ فرایند بهره گرفته است که از این تعداد ۲۶۶ فرایند (۵۰ درصد) مادی است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که تعداد فرایندهای مادی در شعر هر دو شاعر نسبت به فرایندهای دیگر بیشتر است. البته میزان فرایندهای مادی به نسبت کل فرایندها در شعر سعدآبادی از بسامد بالاتری برخوردار است. کاربرد زیاد فرایندهای مادی نشان می‌دهد که این دو شاعر دیدگاهی واقع‌گرایانه اتخاذ کرده و برای انگاره‌سازی جهان بیرون با استفاده از امکانات موجود در نظام گذرایی زبان، دست به انتخاب و استفاده بیشتر از فرایندهای مادی زده‌اند. همچنین بهره‌گیری از فرایندهای مادی نیازمند حضور مشارکین است و چون شعر هر دو شاعر اشعاری در حوزه دفاع مقدس است و به بیان مسائل جمعی می‌پردازد. بنابراین، کاربرد زیاد فرایندهای مادی و حضور مشارکین فرایندها اجتناب‌ناپذیر است.

۲. فرایند ذهنی^۱

فرایندی است که بر احساس، اندیشه و ادراک دلالت دارد. (احمدزاده، ۱۳۸۷: ۱۶) این فرایند

ضرورتاً دارای دو مشارک است: عنصری که احساس، اندیشه و ادراک می‌کند که موجودی باشعور است یا باشعور پنداشته می‌شود که این عنصر را «مُدِرک» می‌نامیم و آنچه احساس و ادراک می‌شود یا به آن اندیشه می‌شود که آن را «پدیده» می‌خوانیم. (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۴۳) فرایندهای ذهنی با افعالی همانند درک کردن، فکر کردن، خواستن، تصمیم گرفتن، دوست داشتن، ترسیدن و ... همراه هستند.

در مجموعه شعر *انار سبز زیتون سرخ* ۵۳ فرایند ذهنی (۸ درصد) به کار رفته است، در حالی که در مجموعه شعر *سربازی با گلوله برفی* از ۳۲ فرایند ذهنی (۶ درصد) استفاده شده است. این تعداد به نسبت کل فرایندها بسامد کمی محسوب می‌شود. به نظر می‌رسد با وجود برخورداری هر دو مجموعه از فضایی عاطفی و احساسی، از آنجا که هر دو شاعر، دفاع مقدس را به عنوان واقعیتی عینی در کشور خود پذیرفته‌اند، بیشتر به بیان واقعیت‌ها تمایل دارند تا خیال‌پردازی‌های شاعرانه، به این دلیل از فرایندهای ذهنی کمتری بهره گرفته‌اند.

۳. فرایند رابطه‌ای^۲

فرایندهایی هستند که به توصیف یا شناسایی مربوط می‌شوند. رابطه بین دو چیز یا پدیده با یکدیگر در قالب فرایند رابطه‌ای با استفاده از افعال ربطی بیان می‌شود. (آقاگل‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۴۸) در نوعی از این فرایند - که می‌توان

بهره گرفته است. کاربرد فرایندهای رفتاری از توجه شاعر به انسان نشأت می‌گیرد، چرا که فرایندهای رفتاری غالباً درباره رفتار انسان کاربرد دارند و بخش‌هایی از این دو مجموعه شعر نیز دربرگیرنده رفتارهای انسانی هستند.

۵. فرایندهای کلامی^۲

فرایندهای کلامی به طور کلی شامل فرایندهایی از نوع گفتن می‌شوند. مشارکان این فرایند عبارت‌اند از: «گوینده»: آن که چیزی می‌گوید، «مخاطب»: آن که خطاب به او چیزی گفته می‌شود، و «گفته»: آن چیزی که گفته می‌شود. (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۴۵)

تعداد فرایندهای کلامی در شعر نیکوی ۳۵ مورد (۵ درصد) و در شعر سعدآبادی ۲۹ مورد (۵ درصد) است که نسبتی برابر در هر دو مجموعه را نشان می‌دهد. همچنین نشان می‌دهد که ارتباط کلامی در شعر هر دو شاعر اندک است. البته آنان با مخاطب خود سخن می‌گویند، اما از آنجا که مخاطب آنها حضوری معنوی دارد، پس مکالمه‌ای بین آنان صورت نمی‌گیرد.

۶. فرایندهای وجودی^۳

فرایندهایی هستند که وجود انواع پدیده‌ها با آنها شناسایی و تعیین می‌شود. (ابوالحسنی و میرمالک ثانی، ۱۳۸۷: ۱۳۴) فعل بندهایی که حاوی این فرایند هستند، معمولاً فعل «بودن»

آن را «گونه شناسایی» نامید- نوعی رابطه همسانی در دو سوی رابطه دیده می‌شود. در این گونه دو مشارک حضور دارند که دو سوی رابطه را تشکیل می‌دهند: «شناسا» که هویت مشارک دیگر را -که «شناخته» خوانده می‌شود- تعیین می‌کند. (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۴۴)

تعداد فرایندهای رابطه‌ای در شعر نیکوی ۱۶۲ مورد (۲۴ درصد) و در شعر سعدآبادی ۱۲۲ مورد (۲۳ درصد) است که در مجموع از بسامد نزدیکی برخوردارند. کاربرد فرایندهای رابطه‌ای در شعر این دو شاعر نشانه توصیفی بودن شعر آنان است. نیکوی زبان حال فرزند، همسر و مادر شهید و تنهایی‌های آنان را بیان می‌کند و سعدآبادی نیز روایتگر لحظاتی است که کمتر در ادبیات دفاع مقدس به آنها پرداخته شده است.

۴. فرایندهای رفتاری^۱

این فرایند حلاً واسط فرایندهای مادی و ذهنی است و بر بروز رفتار و کنش‌های انسانی دلالت دارد. فرایندهای مربوط به فعالیت‌های انسانی فرایندهای خودجوش یا کنترل‌شده‌ای هستند که می‌توانند درونی یا بیرونی باشند. (نبی‌لو، ۱۳۹۲: ۲۲۷) این فرایند فقط دارای یک مشارک است که «رفتارگر» خوانده می‌شود.

پونه نیکوی در مجموعه شعر *انار سبز زیتون سرخ* از ۸۷ فرایند رفتاری (۱۳ درصد) و مجید سعدآبادی در مجموعه شعر *سربازی با گلوله برفی* از ۷۵ فرایند رفتاری (۱۴ درصد)

2. Verbal process
3. Existential process

1. Behavioral process

فرایند رفتاری	۷۵	٪۱۴
فرایند کلامی	۲۹	٪۵
فرایند وجودی	۱۳	٪۲
مجموعه فرایندها	۵۳۷	۱۰۰

ب) مشارکین و عناصر پیرامونی فرایندها
مشارکین فرایند عناصری‌اند که یا عامل فرایند هستند، یا فرایند بر آنها اعمال می‌شود و یا از فرایند بهره‌مند می‌شوند و عناصر پیرامونی عناصری‌اند که زمان، مکان، شیوه عمل، وسایل و شرایط فرایند را فراهم می‌کنند. (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۴۸-۳۹) در دو مجموعه شعر *انار* و *سبز زیتون سرخ* و *سربازی با گلوله برفی*، مشارکان انسانی و غیرانسانی گوناگونی حضور دارند. تعداد مشارکان در شعر *پونه نیکوی* ۱۱۵۱ مورد (۵۸ درصد) و در شعر *سعدآبادی* ۸۳۹ مورد (۴۲ درصد) است. با توجه به تعداد کل فرایندها در هر مجموعه، این تعداد مشارکان نشان می‌دهد که هر دو شاعر بیشتر از فرایندهایی استفاده کرده‌اند که نیاز به حضور مشارکان دارد. این مشارکان شامل کنش‌گران جاندار و غیرجاندار بهره‌وران و دریافت‌کننده‌های فرایندها می‌شوند.

عناصر پیرامونی در این دو مجموعه نیز متنوع‌اند. عناصری همچون عناصر زمانی، مکانی، چگونگی، سببی، مقدار، علت و پرسشی در هر دو مجموعه به چشم می‌خورند. این عناصر در شعر *پونه نیکوی* ۵۱۱ مورد (۵۵ درصد) و در شعر *سعدآبادی* ۴۱۵ مورد (۴۵ درصد)

است. مشارک این فرایند - که از هستی یا نیستی آن سخن می‌رود - «موجود» نامیده می‌شود. نیکوی در مجموعه شعر *انار سبز زیتون سرخ* از ۶۵ فرایند وجودی (۹ درصد) استفاده کرده است، در حالی که *سعدآبادی* در مجموعه شعر *سربازی با گلوله برفی* از ۱۳ فرایند وجودی (۲ درصد) بهره‌مند شده است. فرایندهای وجودی در شعر *سعدآبادی* در مقایسه با شعر *نیکوی* کمتر است و نشان می‌دهد که شاعر به وجود داشتن و اتفاق افتادن چیزها کمتر توجه کرده است. تعداد و درصد فرایندها در شعر *پونه نیکوی* در جدول شماره ۱ و در شعر *سعدآبادی* در جدول شماره ۲ آمده است.

جدول ۱. تعداد و درصد فرایندها در شعر *نیکوی*

نوع فرایند	تعداد فرایند	درصد
فرایند مادی	۲۸۱	٪۴۱
فرایند ذهنی	۵۳	٪۸
فرایند رابطه‌ای	۱۶۲	٪۲۴
فرایند رفتاری	۸۷	٪۱۳
فرایند کلامی	۳۵	٪۵
فرایند وجودی	۶۵	٪۹
مجموعه فرایندها	۶۸۳	۱۰۰

جدول ۲. تعداد/درصد فرایندها در شعر *سعدآبادی*

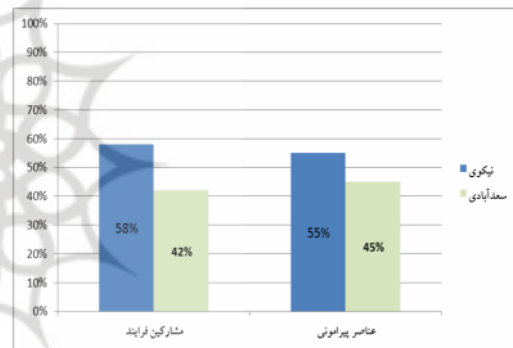
نوع فرایند	تعداد فرایند	درصد
فرایند مادی	۲۶۶	٪۵۰
فرایند ذهنی	۳۲	٪۶
فرایند رابطه‌ای	۱۲۲	٪۲۳

و روسری بگشاید ز گیسوان زنی -
 که تار مویی از او را نداده‌ای به کسی
 «و غیر چشم تو هرگز نداشته وطنی»
 زنی که چادر اگر از سرش تکان می‌خورد
 به هر نسیم ظنین می‌شدی به راهزنی
 تو نیستی و به خود پيله می‌تنم با عشق
 نگفته‌ام گل و نشنیده‌ام گل از دهنی
 به عطر پیرهن قانعم مکن یوسف
 تو سال‌هاست که در انتظار آمدنی

(نیکوی، ۱۳۹۳: ۲۷-۲۸)

نگاهی به فرایندها در شعر لیلابی ۱۱ نشان می‌دهد که شاعر از ۲۳ فرایند سود جسته است. این فرایندها عبارت‌اند از: ده فرایند مادی، دو فرایند رابطه‌ای، یک فرایند رفتاری، دو فرایند ذهنی، دو فرایند کلامی و شش فرایند وجودی. با وجود اینکه شاعر از تمامی فرایندها استفاده کرده، اما توجه ویژه‌ای او به فرایندهای مادی را نمی‌توان نادیده گرفت و این حاکی از تمایل شاعر به بیان امور و اتفاقات محسوس است. فرایندهای مادی کنش و حرکت را نشان می‌دهند و بر انجام کار یا رخداد واقع‌های دلالت دارند. بسامد زیاد فرایندهای مادی در این شعر نشان‌دهنده گرایش شاعر به دیدگاهی واقع‌گرایانه است. وی در این شعر دو فرایند رابطه‌ای آورده و با کاربرد این فرایندها ویژگی‌های موقعیت‌های مختلف را به مشارکان نسبت داده است. نیکوی همچنین با کاربرد دو فرایند ذهنی در شعر لیلابی ۱۱ دریافت‌ها، احساسات و ویژگی‌های ذهنی و انتزاعی خود و شخصیت‌هایش را معرفی می‌کند و به خواننده

درصد) است که از این تعداد بیشترین عناصر مربوط به زمان، مکان و چگونگی هستند. این درصدها را می‌توان نشانه‌ی توجه بیشتر پونه نیکوی به صحنه‌پردازی دانست، چراکه کاربرد فرایندهایی با مشارکین بیشتر و عناصر پیرامونی فراوان‌تر نشانه‌ی شاخ و برگ دادن به کلام و جلب توجه مخاطبان به جزئیات موقعیت‌ها و صحنه‌هایی است که شاعر قصد توصیف آنها را دارد. درصد کاربرد مشارکان و عناصر پیرامونی این دو مجموعه در نمودار شماره ۱ نشان داده شده است.

نمودار ۱. مقایسه درصد مشارکین فرایندها و عناصر پیرامونی در شعر نیکوی و سعدآبادی

تحلیل ساخت اندیشگانی نمونه‌ای از شعر پونه نیکوی (لیلابی ۱۱)

نه عطر پیرهنی آمده، نه پیرهنی
 نه استخوان، نه پلاکی، نه پاره بدن
 نخواستم که بگویم تو را نداشته‌ام
 اگرچه نیستی اما تو در کنار منی
 شکوفه داده درخت انار عاشق هم
 شکوفه داده که گل تاج بر سرم بزنی
 منخواه باد به گیسوی من نشانند گل

نیکوی در این شعر از عناصر پیرامونی نیز استفاده کرده است. از بیست و سه فرایند او سیزده فرایند دارای عناصر پیرامونی هستند. عناصر مکانی چون «در کنار من»، عناصر زمانی مانند «سال» و عناصر سببی چون «اگرچه» و «اگر» از نمونه‌های این عناصر است. در جدول شماره ۳ به فرایندها، مشارکین فرایند و عناصر پیرامونی در شعر لیلایی ۱۱ اشاره شده است.

جدول ۳. فرایندهای ساخت تعدی در شعر لیلایی ۱۱

عناصر پیرامونی	مشارکین فرایند	فعل فرایند
—	عطر پیره‌نی، پیره‌نی، استخوان، پلاکی، پاره‌ بدنی	آمده/ مادی
—	(من: محذوف)	نخواستم/ ذهنی
—	(من: محذوف)	بگویم/ کلامی
—	(من: محذوف)، تو را	نداشته‌ام/ وجودی
اگرچه	(تو: محذوف)	نیستی/ وجودی
اما در کنار من	تو	هستی/ وجودی
هم	درخت انار عاشق	شکوفه داده/ مادی
—	گل	شکوفه داده/ مادی
بر سرم	تاج، (تو: محذوف)	بزنی/ رفتاری
—	(تو: محذوف)	مخواه/ ذهنی
به گیسوی من	باد، گل	نشاند/ مادی
ز گیسوان	او (باد: محذوف)،	بگشاید/ مادی

انتقال می‌دهد. در این شعر یک فرایند رفتاری هم به چشم می‌خورد که کاربرد این فرایند نشان‌دهنده حالات رفتاری کنش‌گر است. او در این شعر از شش فرایند وجودی بهره برده است که کاربرد آنها نشان‌دهنده موجودیت یا هستی پدیده‌ای و یا عدم آن است. همچنین دو فرایند کلامی نیز در این شعر دیده می‌شود که مربوط به عمل گفتن است.

تغییر فرایندها و تنوع آنها در این شعر نشانه آن است که شاعر به دنبال تغییر فضای حاکم بر شعر است. اگر فرایندهای رابطه‌ای، وجودی و ذهنی بر شعر حاکم بودند، فضای شعر فضایی ساکن و بی‌حرکت بود، اما وقتی فرایند رفتاری را در فرایند مادی بگنجانیم، فضایی پویا و متحرک می‌بینیم.

از لحاظ شرکت‌کنندگان در فرایند باید گفت که مشارکان انسانی و غیرانسانی متعددی در این شعر حضور دارند، مشارکان انسانی مانند «زن» در مصرع «زنی که چادر اگر از سرش تکان می‌خورد»، «یوسف» در مصرع «به عطر پیره‌نت قانعم مکن یوسف» و مشارکان غیرانسانی مانند «عطر پیره‌نی» و «پیره‌نی» در مصرع «نه عطر پیره‌نی آمده، نه پیره‌نی»، «استخوان»، «پلاکی» و «پاره‌ بدنی» در مصرع «نه استخوان، نه پلاکی، نه پاره‌ بدنی»، «درخت انار عاشق» در مصرع «شکوفه داده درخت انار عاشق هم» و «باد» در مصرع «مخواه باد به گیسوی من نشاند گل».

تیرهای ما چشم می‌گذارند
دشمن.
نوشته بود
باد پیشانی‌بند یا زهرا بسته
و چادرهای قرارگاه امداد را
به خط مقدم می‌برد
و یاس‌ها
تمام هستی‌شان را
در شیشه‌های عطر
به جبهه می‌فرستند.
نوشته بود
ساقی‌گردان بچه‌های حبیب تیر خورده
و قمقمه‌ها دارند هلاک می‌شوند.
خودش شهید شد
و نامه در جیب پیراهنش اسیر
هنوز منتظریم به دست ما برسد
گره کور پایین امضایش را باز کنیم
و با اثر انگشتش

تطبیق بدهیم

زنی	رومیری	
—	(تو: محذوف) تار مویی از او، به کسی	نداده‌ای / مادی
و غیر چشم	(او: محذوف)، وطن	نداشته / وجودی
اگر، از سرش	چادر زن	تکان می‌خورد / مادی
به هر نسیم، به راهزنی	(تو: محذوف)، ظنین	می‌شدی / رابطه‌ای
—	تو	نیستی / وجودی
به خود، با عشق	(من: محذوف)، پيله	می‌تم / مادی
—	گل	نگفته‌ام / کلامی
از دهنی	گل	نشندم / مادی
به عطر پیرهن	(من: محذوف)، قانع، یوسف	مکن / مادی
سال	تو	است / وجودی
—	(تو: محذوف)، در انتظار آمدن	ی (هستی) / رابطه‌ای

تحلیل ساخت اندیشگانی نمونه‌ای از شعر انسانی و مطالعات فرهنگی (سعدآبادی، ۱۳۹۰: ۲۹-۳۰).

مجید سعدآبادی (یازده)

سعدآبادی در شعر یازده از ۲۳ فرایند بهره‌مند شده است. از این تعداد دوازده فرایند مادی، شش فرایند رابطه‌ای، چهار فرایند رفتاری و یک فرایند کلامی است. او در این شعر از فرایندهای وجودی استفاده نکرده است. بسامد بالای فرایندهای مادی در شعر نسبت به سایر فرایندها، خواننده را با فضایی متحرک و پویا روبه‌رو می‌کند. در این شعر فرایندهای رابطه‌ای نیز به چشم می‌خورد که این فرایندها بر هویت

می‌گویند
در آخرین نامه‌اش نوشته بود
دبیرستان هنوز ادامه دارد و
از مرزهای دشمن عربی یاد می‌گیریم.
نوشته بود
گاهی با جنگ بازی می‌کنیم
تیرهای دشمن در خشاب‌ها چشم می‌گذارند
ما قایم می‌شویم

جدول ۴. فرایندهای ساخت تعدی در شعر یازده

عناصر پیرامونی	مشارکین فرایند	فعل فرایند
—	(آن‌ها: محذوف)	می‌گویند/ کلامی
در آخرین نامه	(او: محذوف)	نوشته بود/ مادی
هنوز	دبیرستان	ادامه دارد/ رابطه‌ای
از مرزهای دشمن	(ما: محذوف)، عربی	یاد می‌گیریم/ مادی
—	(او: محذوف)	نوشته بود/ مادی
گاهی	(ما: محذوف)، با جنگ	بازی می‌کنیم/ رفتاری
در خشاب‌ها	تیرهای دشمن	چشم می‌گذارند/ رفتاری
—	ما	قایم می‌شویم/ رفتاری
—	تیرهای ما	چشم می‌گذارند/ رفتاری
—	دشمن (قایم)	می‌شود/ رابطه‌ای
—	(او: محذوف)	نوشته بود/ مادی
—	باد، پیشانی‌بند یا زهر	بسته/ مادی
به خط مقدم	چادرهای قرارگاه امداد را	می‌برد/ مادی
در شیشه‌های عطر، به جبهه	یاس‌ها، تمام هستی‌شان را	می‌فرستند/ مادی
—	(او: محذوف)	نوشته بود/ مادی
—	ساقی گردان بچه‌های حبیب	تیر خورده/ مادی
—	قمقمه‌ها، هلاک	دارند می‌شوند/ رابطه‌ای
—	خودش، شهید	شد/ رابطه‌ای
در جیب پیراهن	نامه، اسیر	شد/ رابطه‌ای
هنوز	(ما: محذوف)، منتظر	یم (هستیم)/ رابطه‌ای
به دست ما	(آن: محذوف)	برسد/ مادی
—	گره کورامضایش را (ما: محذوف)	باز کنیم/ مادی
—	(ما: محذوف)، با اثر انگشتش	تطبيق بدهیم/ مادی

داشتن دلالت دارند. همین‌طور یک نمونه فرایند کلامی در این شعر دیده می‌شود که این فرایند - که به ارتباط کلامی مربوط است - با فعل «گفتن» نشان داده شده است.

نگاهی به مشارکین فرایند نشان‌دهنده آن است که به همراه شاعر مشارکان انسانی دیگری در شعر حضور دارند مثل «ساقی گردان بچه‌های حبیب» در مصرع «ساقی گردان بچه‌های حبیب تیر خورده» و «دشمن» در مصرع «تیرهای ما چشم می‌گذارند، دشمن (قایم می‌شود)». مشارکان غیرانسانی هم در این شعر حضور دارند مثل «جنگ» در مصرع «گاهی با جنگ بازی می‌کنیم»، «تیرهای دشمن» در مصرع «تیرهای دشمن در خشاب‌ها چشم می‌گذارند»، «تیرهای ما» در مصرع «تیرهای ما چشم می‌گذارند»، «باد» در مصرع «باد پیشانی‌بند یا زهر بسته»، «یاس‌ها» در مصرع «و یاس‌ها تمام هستی‌شان را در شیشه‌های عطر به جبهه می‌فرستند»، «قمقمه‌ها» در مصرع «و قمقمه‌ها دارند هلاک می‌شوند» و «نامه» در مصرع «و نامه در جیب پیراهنش اسیر».

سعدآبادی به عناصر پیرامونی نیز توجه داشته است. او برای یازده فرایند عناصر متعددی را انتخاب می‌کند از جمله عناصر زمانی مثل «هنوز»، «گاهی» و ... و عناصر مکانی مثل «در آخرین نامه‌اش»، «از مرزهای دشمن»، «به خط مقدم»، «به جبهه» و ... در جدول شماره ۴ به فرایندها، مشارکان فرایند و عناصر پیرامونی در شعر یازده اشاره شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

در این مقاله به بررسی فرانش اندیشگانی در دو مجموعه شعر معاصر، مجموعه شعر *انار سبز زیتون سرخ* از پونه نیکوی و *سربازی با گلوله* برقی از مجید سعدآبادی پرداخته شد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که نیکوی در شعرش از ۶۸۳ فرایند بهره گرفته است که از این تعداد ۲۸۱ فرایند مادی، ۱۶۲ فرایند رابطه‌ای، ۸۷ فرایند رفتاری، ۶۵ فرایند وجودی، ۳۵ فرایند کلامی و ۵۳ فرایند ذهنی هستند. اما سعدآبادی از ۵۳۷ فرایند استفاده کرده است که از این تعداد ۲۶۶ فرایند مادی، ۱۲۲ فرایند رابطه‌ای، ۷۵ فرایند رفتاری، ۱۳ فرایند وجودی، ۲۹ فرایند کلامی و ۳۲ فرایند ذهنی هستند.

این بررسی نشان می‌دهد که تعداد فرایندهای مادی در شعر هر دو شاعر نسبت به فرایندهای دیگر بیشتر است که بیانگر این است که این دو شاعر، به عنوان نمونه‌ای از شاعران دفاع مقدس، دیدگاهی واقع‌گرایانه را برگزیده و برای انگاره‌سازی جهان بیرون با استفاده از ابزار فرامتن تجربی یعنی نظام گذرایی، دست به انتخاب و استفاده بیشتری از فرایندهای مادی زده‌اند. البته هر دو شاعر، شاعران جوانی هستند که در پایان جنگ تحمیلی کودکانی سه و پنج ساله بوده‌اند و خود شاهد جنگ تحمیلی و مشقات آن نبوده‌اند، اما آنچنان به توصیف و روایت آن ایام می‌پردازند که گویا خود در آن صحنه‌ها حضور داشته‌اند.

درصد کاربرد فرایندهای رفتاری، رابطه‌ای، ذهنی و کلامی نیز در شعر هر دو شاعر نسبتی تقریباً مساوی دارد و این نشان می‌دهد که

جنسیت شاعران مورد نظر در انتخاب فرایندها و در نهایت ساخت اندیشگانی آنان تأثیری نداشته است. تعداد مشارکان فرایندها در شعر هر دو شاعر زیاد است و عناصر مکانی، زمانی و چگونگی در شعر این دو شاعر از بسامد بیشتری برخوردارند که می‌تواند نشانه توجه آنان به صحنه‌پردازی باشد. البته توجه به صحنه‌پردازی و توصیف موقعیت‌ها در شعر نیکوی چشمگیرتر از شعر سعدآبادی است.

منابع

آقاگل‌زاده، فردوس (بهار ۱۳۸۶). «تحلیل گفتمان انتقادی و ادبیات». *فصلنامه ادب‌پژوهی*. شماره ۱. صص ۲۷-۱۷.

_____؛ کرد زعفرانلو، عالییه؛ رضویان، حسین (بهار ۱۳۹۰). «سبک‌شناسی داستان براساس فعل: رویکرد نقش‌گرا». *فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)*. سال چهارم. شماره ۱. شماره پیاپی ۱۱. صص ۲۵۴-۲۴۳.

ابوالحسنی، زهرا و میرمالک ثانی، مریم‌السادات (زمستان ۱۳۸۷). *بررسی کتاب‌های درسی دانشگاهی براساس نظریه نقش‌گرای نظام‌مند هلیدی و مقایسه آن با متون همسان غیردرسی: معرفی یک پایان‌نامه*. سخن سمت. شماره ۲۰. صص ۱۴۳-۱۲۹.

احمدزاده، سیدمصطفی (پاییز و زمستان ۱۳۸۷). «تفسیر زبان‌شناختی سوره عصر». *مجله علوم قرآن و حدیث*. سال ۴۰. شماره ۸۱/۳. صص ۱۱-۳. بی‌نام (دوم مهر ۱۳۹۲).

<http://hhnews.ir/fa/news/10769>

پهلوان‌نژاد، محمدرضا و وزیرنژاد، فائزه (بهار و تابستان ۱۳۸۸). «بررسی سبکی رمان چراغ‌ها را

- من خاموش می‌کنم با رویکرد فراتر از نقش میان فردی نظریه نقش‌گرایی». *فصلنامه ادب‌پژوهی*. شماره ۷ و ۸. صص ۷۷-۵۱.
- حرّی، ابوالفضل (تابستان ۱۳۸۹). «همبستگی سطوح روایت و فراکارکردهای هلیدی در داستان حسنک وزیر». *فصلنامه ادب‌پژوهی*. شماره ۱۲. صص ۸۷-۶۹.
- خان‌جان، علیرضا و میرزا، زهرا (پاییز و زمستان ۱۳۸۵). «درآمدی به شعرشناسی نقش‌گرا؛ رویکردی زبان‌شناختی». *فصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی*. شماره ۷. صص ۱۰۱-۸۳.
- رضایی، مهسا (۲۱ آذر ۱۳۸۹). نگاهی به مجموعه شعر سربازی با گلوله برفی. سایت تبیان: <http://www.tebyan.net>
- سعدآبادی، مجید (۱۳۹۰). *سربازی با گلوله برفی*. تهران: انتشارات سوره مهر.
- سلطانی، سیدعلی‌اصغر (زمستان ۱۳۸۳). «تحلیل گفتمان به مثابه نظریه و روش». *فصلنامه علمی - پژوهشی علوم سیاسی*. سال هفتم. شماره ۲۸. صص ۱۸۰-۱۵۳.
- سیار، محمد مهدی (اسفند ۱۳۹۰). *خبرگزاری کتاب ایران (ایبنا)*. <http://www.ibna.ir>
- شریف‌پور، عنایت‌الله (پاییز ۱۳۸۸). «بررسی مضامین عرفان در شعر دفاع مقدس». *نشریه ادبیات پایداری*. سال اول. شماره ۱. صص ۱۱۱-۸۹.
- عاصی، مصطفی و نوبخت، محسن (پاییز و زمستان ۱۳۹۰). «تحلیل سبک‌شناختی شعر اخوان (آن‌گاه پس از تندر)، رویکردی نقش‌گرا». *مجله زبان‌شناخت*. سال دوم. شماره ۲. صص ۹۸-۶۹.
- فرهنگی، سهیلا (بهار و تابستان ۱۳۸۵). «تحلیل گفتمانی شعر پیغام ماهی‌ها از سهراب سپهری». *مجله پژوهش زبان و ادبیات فارسی*. شماره ۶. صص ۸۴-۶۹.
- فقیه‌ملک‌مرزبان، نسرين و محبی‌تبار، پروانه (پاییز و زمستان ۱۳۹۲). «بررسی نام‌گذاری مضامین دفاع مقدس بر مبنای نظریه نظام‌مند نقشی هلیدی در اشعار قیصر امین‌پور». *دوفصلنامه علمی و پژوهشی دانشگاه الزهراء*. سال پنجم. شماره ۹. صص ۲۲۵-۱۹۹.
- مهاجر، مهران و نبوی، محمد (۱۳۷۶). *به سوی زبان‌شناسی شعر؛ رهیافتی نقش‌گرا*. تهران: نشر مرکز.
- نبی‌لو، علیرضا (بهار و تابستان ۱۳۹۲). «بررسی و تحلیل دو غزل از خاقانی و حافظ بر مبنای زبان‌شناسی نقش‌گرای سیستمی». *مجله زبان و ادب فارسی دانشگاه تبریز*. سال ۶۶. شماره مسلسل ۲۲۷. صص ۱۳۵-۱۱۳.
- نیکوی، پونه (۱۳۸۹). *گفت‌وگو با پونه نیکوی*. سایت کرکان بندرانزلی. www.kargan.ir
- _____ (۱۳۹۳). *انار سبز زیتون سرخ*. تهران: انتشارات هزاره ققنوس.